

با نام و یاد خدا

کتاب

کلاس یازدهم انسانی

تهیه شده توسط وبسایت [بتافایل](#)

درس ۱: منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران اسلامی

تاریخ‌شناسی: شناخت منابع و شیوه استفاده از آنها در پژوهش‌های تاریخی، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد؛ چرا که شواهد و

مدارکی که مورخان به اتکال آنها، رویدادها و تحولات تاریخی را تحلیل و تفسیر می‌کنند، از متن این منابع استخراج یا

استنباط می‌شوند. شما در این فصل با انواع منابع تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی و ویژگی‌های آنها و نیز با معیارهای

اعتبارسنجی و نقد گزارش‌های تاریخی آشنا خواهید شد.

تاریخ، علمی متکی بر روش و قواعد خاص خود است. مورخان با کاوش و نقد و بررسی شواهد و مدارک مندرج

در منابع تاریخی، قادر به شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته هستند. منابعی که مورخان برای

فهم زندگی اجتماعی انسان در گذشته از آن استفاده می‌کنند، دارای گونه‌های مختلفی هستند. شما در این درس،

انواع مختلف منابعی را که برای شناخت تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی مناسب هستند، شناسایی و

ویژگی‌های هر دسته را بررسی و مقایسه خواهید کرد.

فعالیت ۱ (صفحه ۲ کتاب درسی)

کارآگاه، برای بررسی جرم و روشن کردن ابعاد مختلف آن، نیازمند چه چیزهایی است؟ آیا او بدون دسترسی به

شواهد و مدارک لازم، می‌تواند در مورد چگونگی وقوع جرم نظر بدهد؟ قاضی چگونه؟ آیا او هم، بدون داشتن

اسناد و مدارک لازم، می‌تواند حکمی صادر کند؟ با راهنمایی دبیر درباره این موضوع بحث کنید و کارآگاه و

قاضی را با کار مورخان، به رغم تفاوت‌های بنیادینی که با یکدیگر دارند، مقایسه کنید.

کارآگاهان، و مورخان هر دو به دنبال شواهد و مدارکی هستند که به گونه‌ای گذشته را بازسازی و تفسیر کنند.

اولی به دنبال بازسازی صحنه جرم و دومی در پی بازسازی وقایع گذشته است. شواهدی که کارآگاه به دنبال

آن است، می‌تواند اثر انگشت و یا هر شیء به جا مانده در صحنه وقوع جرم باشد. اما شواهدی که مورخ به

دنبال آنها است، تمامی منابع، اسناد و مدارکی هستند که درباره زندگی مردم در روزگاران گذشته، اطلاعاتی در

اختیار قرار می‌دهند.

گونه‌های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

مورخان، برای آگاهی از چگونگی وقوع رویدادهای گذشته، به منابع مختلفی رجوع می‌کنند. در اینجا، به اختصار،

با گونه‌های مختلف منابع تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی، آشنا می‌شوید.

۱- منابع غیر نوشتاری

الف) مَحَوِّطه‌ها و بناهای تاریخی

آثار و بناهای برجای مانده از دوره تاریخی مورد مطالعه، به مورخان این امکان را می‌دهند تا از اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند. مکان‌های تاریخی، مثل غار جِرا، کوه اُحد و یا دشت چالدران، هر یک بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می‌روند. آثار و بناهای تاریخی مانند میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها و روستاها و شهرهای قدیمی از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهش درباره گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند. این آثار، به مورخان، برای فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها کمک می‌کنند.

مسجد گوهرشاد - مشهد

ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان

این دسته از آثار نیز برای مورخان از منابع بسیار مؤثّق محسوب می‌شوند. انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و در مجموع، تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته، گواه روشنی بر نوع فرهنگ و عقاید و آداب و رسوم پیشینیان ما هستند. از این رو، بررسی این آثار که به‌طور خاص در قلمرو دانش‌هایی چون باستان‌شناسی، معماری و هنر قرار می‌گیرند، اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته، در اختیار مورخان می‌گذارند.

ظرف برنجی - دوره تیموریان

ظرف سفالی - دوره آل‌بویه

پ) آثار شفاهی

مطالعهٔ روشمند افسانه‌ها و اساطیر اقوام در دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، انواع مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی و تخیلی، گونه‌های متفاوت مثل‌ها، لطیفه‌ها و انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی، کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های مختلف اجتماعی در دوره‌های مختلف می‌کند.

فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ۳ کتاب درسی)

به نظر شما ابزارها و آثار هنری برجای مانده از گذشته، چه نوع اطلاعاتی از پیشینیان را به ما ارائه می‌دهند؟ با یکدیگر بحث و گفت‌وگو کنید.

این آثار بیانگر نوع فرهنگ و طرز تفکر، میزان مهارت هنرمندان در استفاده از ابزار و دانش آنان، میزان پیشرفت

صنعتی، اقتصاد، روابط تجاری و دادوستدها و نوع حکومت ها و ارتباط مردم با حاکمان، جایگاه شخص شاه و

...

۲- مراجع و منابع نوشتاری

مراجع و منابع مکتوب تاریخ اسلام و ایران در دوران اسلامی، بسیار متنوع و متعدّدند. در اینجا به برخی از مهم‌ترین گونه‌های آنها اشاره می‌شود.

بیشتر بدانیم:

از برجسته‌ترین متون و منابع راجع به تاریخ صدر اسلام و قرون نخستین اسلامی می‌توان به دو مرجع مهم اشاره کرد:

الف) قرآن کریم

قرآن کریم منشأ اصلی و یکی از مؤثرترین و الهام بخش‌ترین سرمشق‌های تاریخ‌نگاری اسلامی است. در قرآن کریم بر بررسی احوال گذشتگان و عبرت گرفتن از سرگذشت افراد و اقوام پیشین تأکید فراوان شده است. قرآن کریم با تشویق به سیر و سفر و تفکر و تدبّر در سرگذشت اقوام گذشته و عبرت گرفتن از آن، زمینه را برای سفرهای دانشمندان مسلمان، از جمله مورخان، فراهم ساخت. از این گذشته، قرآن سند دست اول زندگانی رسول خدا و چگونگی روابط ایشان با افراد و گروه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی در عربستان، خصوصاً مکه و مدینه است.

ب) حدیث و سیره نبوی

این آثار اطلاعات بسیار مهمی دربارهٔ پیامبر اکرم، جنگ‌ها و حوادث تاریخی زندگانی ایشان و صحابه ارائه می‌کنند. در احادیث فراوانی که در منابع حدیثی شیعه و اهل سنت گرد آمده است، اطلاعات تاریخی قابل توجهی دربارهٔ تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دیده می‌شود که به کار پژوهندگان تاریخ اسلام می‌آید.

در میان کتاب‌هایی که راجع به زندگانی پیامبر اکرم نوشته شده، **سیرهٔ محمد بن اسحاق** مهم‌ترین اثر است. تنها بخشی از این اثر باقی مانده و به چاپ رسیده است. بعدها عبدالملک بن هشام دست به تلخیص و بازنگاری آن زد که با نام **سیرهٔ ابن هشام** شهرت یافت. اثر مهم دیگر در این زمینه "المغازی"، (غزوه‌ها) نوشته محمد بن عمر

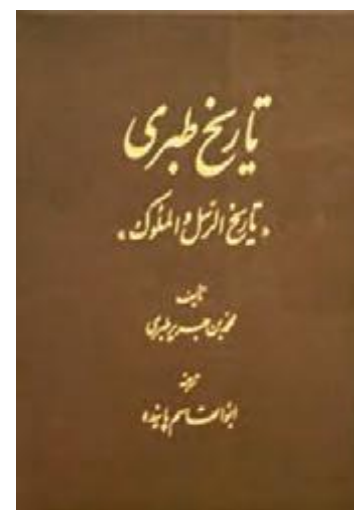
واقعی (۱۳۰ - ۲۰۹ ق)، یکی از برجسته‌ترین مورخان و سیره‌نویسان سده دوم و اوایل سده سوم هجری است. اثر او شامل جنگ‌ها و حوادث ده سال پایان زندگی پیامبر است.

الف) کتاب‌های تاریخی

از جمله مهم‌ترین منابع پژوهش در گذشته، کتاب‌های تاریخی هستند که توسط مورخان دوره‌های مختلف نوشته شده‌اند. کتاب‌های تاریخی تألیف شده در دوران اسلامی از تنوع خاصی برخوردارند. در ادامه با برخی از انواع کتاب‌های تاریخی آشنا می‌شوید.

۱- تاریخ‌های عمومی:

تاریخ‌نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن سوم هجری قمری آغاز شد و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت. مؤلفان این دسته از آثار، نگارش تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می‌پرداختند. پس از آن، تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و به پایان دوره ساسانیان ختم می‌کردند. در ادامه، رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند. از مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی می‌توان به **تاریخ طبری** تألیف محمد بن جریر طبری (۲۲۴ - ۳۱۰ ق) اشاره کرد.

فعالیت ۲: بررسی شواهد و مدارک (صفحه ۵ کتاب درسی)

متن زیر درباره شیخ حسن جوری، رهبر مذهبی سریداران از کتاب روضة الصفا، تألیف میرخواند انتخاب شده است. متن را به دقت بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

“شیخ خلیفه را بامدادی از ستون مسجد به حلق آویخته یافتند و خشتی چند در زیر ستون بر یکدیگر چیده دیدند، چنانچه شخصی خود را به ریسمان آویخته باشد و بعد از این واقعه، مریدان شیخ خلیفه دست ارادت به شیخ حسن دادند و خدمتش به طرف نیشابور رفته، اهالی آن دیار را به طریق شیخ خلیفه دعوت کرد و اکثر مردم کوهپایه نیشابور قدم در دایره ارادت و متابعت او نهادند و هر که مرید می‌شد نام او نوشته، می‌گفت که حالا وقت اختفاست، و می‌فرمود که آلات حرب داشته موقوف اشارت باشند ... مردم چنان معتقد او شدند که اگر جان می‌طلبیدی، روان می‌دادند. فقها با امیرارغون شاه... گفته که شیخ حسن اهل تشیع و سر خروج دارد. امیر ارغون شاه، امیر محمد باسق را فرستاد احوال او نماید و امیر محمد به مشهد آمده شیخ حسن و اتباع او را مردم نیک معاش یافت که به کسب علم و حرفت انتعاش می‌نمودند ...” (روضه الصفا، ج ۵، ص ۴۵۰۰).

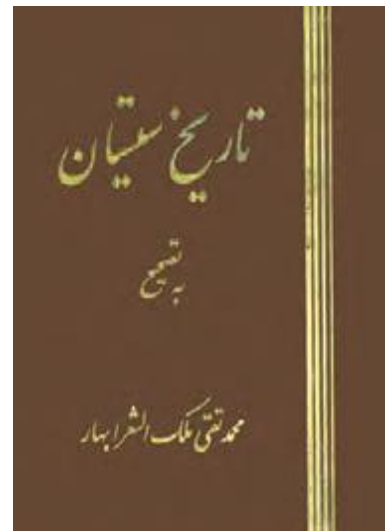
۱۱- اطلاعات ارائه شده در متن فوق بیشتر در بررسی کدام حوزه از تاریخ کاربرد دارد؟ **تاریخ سیاسی، مذهبی و اقتصادی مردم آن دوره.**

۱۲- به نظر شما میرخواند چه دیدگاهی نسبت به شیخ حسن جوری دارد؟ **او با دیدگاهی بی‌طرفانه به شرح وقایع می‌پردازد.**

۱۳- با توجه به متن فوق، آیا می‌توان گفت میرخواند نسبت به مغولان با دیدگاه انتقادی قلم زده است؟ **خیر**

۲- تاریخ‌های محلی:

تاریخ‌های محلی یکی از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ‌نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است. انگیزه اصلی نویسندگان این دسته از کتاب‌های تاریخی، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی‌نامه مفخر و مشاهیر محلی بوده است. از معروف‌ترین آثار تاریخی محلی می‌توان به تاریخ سیستان از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق اشاره کرد.

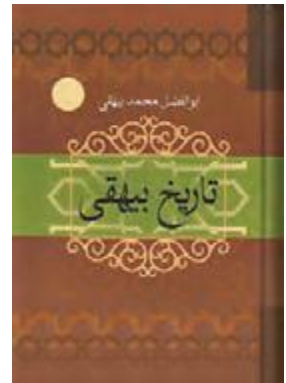
کاوش خارج از کلاس (صفحه ۶ کتاب درسی)

با توجه به شهر و استان محل سکونت خود، کتابی را انتخاب کنید که دربارهٔ اوضاع و احوال تاریخی و اجتماعی شهر و استان شما در گذشته تألیف شده باشد و قسمتی از آن را در کلاس ارائه کنید. محور جست‌وجوی شما در کتاب مورد نظر بر اساس سؤالات زیر باشد:

۱- چه موضوعی را انتخاب کردم؟ ۲- چرا انتخاب کردم؟ ۳- اهمیت این موضوع در چیست و چه تأثیری در اوضاع و احوال امروز شهر و استان من دارد؟

۳- تاریخ‌های سلسله‌ای:

یکی دیگر از گونه‌های تاریخ‌نگاری که در دوره اسلامی در ایران رواج یافت، تاریخ‌های سلسله‌ای بود. فرمانروایان بزرگ و کوچک، به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود، معمولاً ادیبان و دانشمندان را تشویق و مأمور به تدوین این رویدادها می‌کردند. بعدها با گسترش تاریخ‌نویسی سلسله‌ای در میان سلسله‌های محلی، این نوع تاریخ‌نویسی با تاریخ‌نویسی محلی پیوستگی یافت. کتاب **تاریخ بیهقی** اثر ابوالفضل بیهقی در تاریخ غزنویان از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای است.

۴- تک نگاری:

این نوع تاریخ‌نگاری از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ‌نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه، توصیف و ثبت و ضبط می‌کردند. از مشهورترین تک نگاری‌ها می‌توان به **عجائب المقدور فی نوائب تیمور** (زندگی شگفت‌آور تیمور) تألیف ابن عرب‌شاه درباره تیمور اشاره کرد.

فعالیت ۳: جست‌وجوی نقادانه با تکیه بر شواهد و مدارک (صفحه ۶ کتاب درسی)

قسمتی از متن کتاب “عجائب المقدور فی نوائب تیمور” ابن عرب‌شاه درباره کشتار مردم اصفهان به دستور تیمور: “تیمور کسان خویش به ضبط شهر فرستاد. به هر کوی و برزن جمعی از آنان برگماشت و در هر ناحیت و محلّ گروهی پراکنده داشت و آنان سر به تبهکاری و دست به آزار اهالی برآوردند. مردم را بند هوار به خدمت گرفتند و آزار و ستم از حد به در بردند. اهل اصفهان که شیوه حمیت داشتند و مرگ را بدان زبونی و خواری ترجیح می‌نهادند، داستان این تناول با رئیس خود در میان آوردند و می‌گفت من شبانگاه طبل می‌نوازم چون بانگ آن

شنیدید هر کس در میهمان خود درآویزد و چنان که خواهد خون وی بریزد ...

پاسی از شب بگذشت. بانگ طبل برخاست و باران مرگ بر تیموریان فرو بارید. مردم شهر شش هزار تن از آنان بکشتند ... چون شب به پایان آمد، تیمور از ماجرا آگاه شد و به دمدۀ دیو ناپاک از راه برفت... شمشیر خشم برآهیخت و ترکش ستم بگشود و چون سگ گزنده یا پلنگ درنده به شهر درآمد... بفرمود تا جان‌ها تباه سازند و خون‌ها بریزند... زندگان را به دست مرگ سپارند و مال‌ها به یغما ببرند، آبادی‌ها ویران کنند و کشت‌ها بسوزند ... کودکان کشته بر خاک افکنند ... نه برسالخورده بخشایند و نه بر خردسال رحمت آرند... بالجمله از شهرنشینان تنی زنده نگذارند". (ابن عربشاه، عجائب المقدور فی نوائب تیمور، ص ۴۸ - ۴۹)

متن فوق را به دقت بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

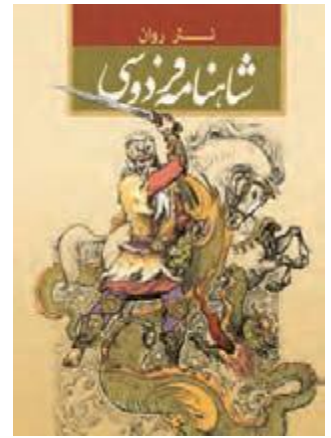
۱- به نظر شما متن فوق، به عنوان بخشی از یک کتاب تاریخی از نوع تک نگاری، حاوی چه نوع اطلاعاتی است و از چه اهمیتی برخوردار است؟

این کتاب حاوی اطلاعات زیادی از زندگی تیمور، اقدامات او، سیاست جنگی و حکومت‌داری او است و در مطالعه تاریخ تیموریان سرزمین‌های فتح شده توسط آنان و شیوۀ فتوحات، ظلم و ستم آنان و مصیبت‌هایی که بر نواحی فتح شده وارد آورده‌اند حائز اهمیت است.

۲- با توجه به متن، آیا نگاه ابن عربشاه نسبت به سیاست‌های تیمور منتقدانه است؟ به چه دلیل؟
بله؛ ابن عربشاه با به کار بردن عبارت و کلماتی چون تطاول، ترکش ستم و های که نشان‌دهندۀ خشونت‌ها، قساوت‌ها و سنگدلی‌ها تیمور است وی را مورد نکوهش قرار داده است.

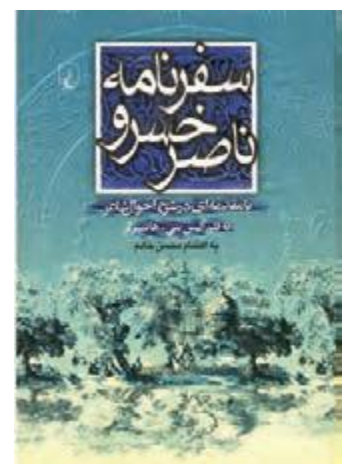
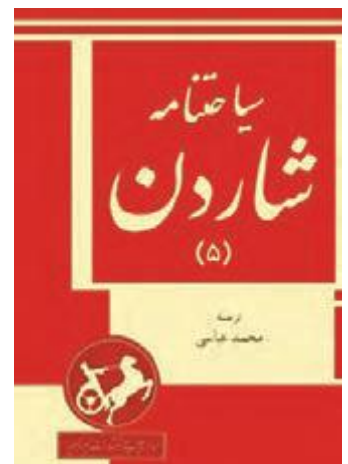
۵- تاریخ‌های منظوم:

سرودن منظومه‌های حماسی و تاریخی که در ایران پیشینۀ دیرینه‌ای داشت، در دوره مغولان رواج و رونق بسیاری یافت. سرایندگان این نوع آثار، رویدادهای تاریخی را به نظم می‌کشیدند. از برجسته‌ترین منظومه‌های حماسی و تاریخی، شاهنامه، اثر گران سنگ و بلند آوازه حکیم ابوالقاسم فردوسی است.

ب) سفرنامه‌ها

سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می‌شوند. بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اطلاعات ارزشمند درباره تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند از جمله ایران به‌صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

فعالیت ۴: بررسی شواهد و مدارک (صفحه ۸ کتاب درسی)

متن‌های زیر را که از سفرنامه‌های ناصر خسرو و پیترو دلاواله برگزیده شده است، بخوانید و به پرسش‌های مربوط به آنها پاسخ دهید.

متن ۱: "نهم محرم ۱ به قزوین رسیدم. باغستان بسیار داشت، بی‌دیوار و خار و هیچ مانعی از دخول در باغات نبود و قزوین را شهری نیکو دیدم. بارویی حصین و کنگره بر آن نهاده و بازارهایی خوب، مگر آنکه آب در وی اندک بود و منحصر به کاریزها در زیرزمین و رئیس آن مردی علوی بود و از همه صناعاتها که در آن شهر بود کفشگر بیشتر بود" (سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی، ص ۵).

متن ۲: "به محض رسیدن به ایران، هر کس متوجه برتری شایانی که این سرزمین (ایران) از لحاظ خوبی و صفای مردم و تمدن و فرهنگ و هر گونه کیفیات دیگر... دارد، می‌شود و من به جرئت می‌توانم بگویم این خطه به هیچ وجه کمتر از سرزمین‌های مسیحی نیست" (سفرنامه پیترو دلاواله، ص ۱۶).

در مورد باغ‌های چهارباغ اصفهان می‌نویسد:

این باغ‌ها متعلق به شاه هستند، ولی مردم با آزادی کامل از آن استفاده می‌کنند و آن قدر میوه در آن وجود دارد که برای تمام شهر کافی و حتی زیاد است. در طول باغ، راهروهای زیادی وجود دارد که اطراف آن را درخت‌های سرو کاشته‌اند ... خیابان‌های متعددی که چهارباغ را قطع می‌کنند، گرچه در زیبایی به آن نمی‌رسند، ولی چندان دست کمی نیز از آن ندارند؛ زیرا آب به اندازه‌ای فراوان است که از وسط همه آنها نه‌ری می‌گذرد... روی هم رفته به دلیل اینکه چهارباغ به شاه تعلق دارد، واقعا دارای عظمتی بی‌نظیر است و باید با طیب خاطر اعتراف کنیم که خیابان پوپولو در رم و خیابان پوجورئال در ناپل و خیابان خارج از شهر ژن و خیابان مونرال در شهر پالرمو هیچ کدام به پای آن نمی‌رسند ... " (سفرنامه پیترو دلاواله، ص ۳۴).

۱۱- از متن‌های فوق برای تحقیق در چه موضوع یا موضوع‌هایی از تاریخ ایران می‌توان استفاده کرد؟

جغرافیای تاریخی، تاریخ هنر و معماری و تاریخ اجتماعی و اقتصادی.

۱۲- چه تفاوت یا شباهتی میان اطلاعات ارائه شده در متن ۱ و ۲ وجود دارد؟

شباهت هر دو در توصیف مکان‌های مشاهده شده و عمران و آبادی و امنیت شهرها است. اما تفاوت آنها این

است که نویسندۀ متن دوم، ویژگی مکان مشاهده مکان‌هایی که قبلاً دیده، مقایسه کرده است. همچنین در متن اول علاوه بر بیان ویژگی‌های جغرافیایی، به مسائل اجتماعی و شغل و پیشۀ مردم قزوین هم توجه شده است.

۳- اطلاعات ارائه شده در این دو متن، از نظر موضوع و محتوا، چه تفاوتی با مطالب متن نقل شده در فعالیت ۳ دارد؟

در متن‌های اول و دوم صفحه ۸ و ۹ کتاب درسی، به شهرهای قزوین و اصفهان از منظر زیبایی‌شناسی، ویژگی‌های جغرافیایی و عمران و آبادانی آن‌ها توجه شده در حالی که در متن فعالیت ۳ به تاریخ سیاسی و اجتماعی و سرگذشت مردم اصفهان‌ها در دورۀ تیموریان پرداخته شده است.

خیابان چهارباغ اصفهان (از آثار دورۀ صفوی)

کاوش خارج از کلاس (صفحه ۹ کتاب درسی)

به پنج گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود، هر گروه یک سفرنامه انتخاب کنید و در مورد موضوعی خاص مثلاً آداب و رسوم، تجارت، معماری و اوضاع فرهنگی و دینی، اطلاعاتی از آن استخراج و در کلاس ارائه کنید.

(پ) نوشته‌های جغرافیایی

بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهش‌های تاریخی اهمیت زیادی دارد. نوشته‌های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاهای، قلعه‌ها، برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند. برخی از این متون عبارت‌اند از: کتاب‌هایی با عنوان مشترک **المسالک و الممالک** تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه.

فعالیت ۵: بحث و گفت‌وگو (صفحه ۹ کتاب درسی)

آیا اقلیم‌های گوناگون در کشور ما در ایجاد تنوع فرهنگی و آداب و رسوم ویژه محلی تأثیر داشته است؟ در این باره بحث و گفت‌وگو کنید و برای نظرات خود شواهدی ارائه و استدلال کنید .

بله؛ اقلیم‌های گوناگون موجب شکل‌گیری فعالیت‌های اقتصادی متنوع و به تبع آن شیوه‌های مختلف زندگی شده است که هر یک از این شیوه‌های زندگی (کشاورزی، عشایری، روستایی و شهری) بر مناسبات، آداب و رسوم، نوع پوشاک و هنجارهای مردم خود تأثیر گذاشته و همین امر موجب تنوع فرهنگی در سراسر کشور ما شده است.

(ت) ادبیات و متون ادبی

متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند؛ زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری، کم و بیش، در شعر شاعران و نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند. همچنین بسیاری از شاعران مانند انوری، شاعر دوره سلجوقی در قصیده نامه اهل خراسان، سعدی در بوستان و گلستان و حافظ در دیوانش، به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده‌اند.

فعالیت ۶: استنباط و تحلیل شواهد و مدارک (صفحه ۹ کتاب درسی)

متن زیر از گلستان سعدی نوشته شده در سال ۶۵۶ ق است. آن را بخوانید و به پرسش‌های مربوط به آن پاسخ دهید.

بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمتکار. شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش درآورد. همه شب نیارمید از سخنان پریشان گفتن، که فلان انبازم به ترکستان و فلان بضاعت به هندوستان است و این قبالة فلان زمین است و فلان چیز را فلان، ضمین. گاه گفתי خاطر اسکندریه دارم که هوایی خوش است. باز گفתי نه [که] دریا(ی) مغرب مشوش است. سعدیا، سفر دیگر[م] در پیش است، اگر آن کرده شود، بقیت عمر خویش به گوشه‌ای بنشینم. گفتم آن کدام سفر است؟ گفت گوگرد پارسی خواهم بردن به چین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و از آنجا کاسه چینی به روم [آورم] و دیبای رومی به هند و فولاد هندی به حلب و آبگینه حلبی به یمن و بُرد یمانی به پارس و زآن پس ترک تجارت کنم و به دکانی بنشینم....

انصاف از این ماخلولیا، چندان فروگفت که بیش طاقت گفتنش نماند. گفت: [ای سعدی]، تو هم سخن بگوی از آنها که دیده‌ای و شنیده. گفتم:
آن شنیدستی که در اقصای غور
بارسالاری بیفتاد از ستور
گفت چشم تنگ دنیا دوست را
یا قناعت پرکند یا خاک گور
(گلستان، ص ۳۷۰ - ۳۷۳)

۱- به نظر شما اطلاعات مندرج در این متن در کدام حوزه تاریخی کاربرد دارد؟ *در مطالعه وضعیت اقتصادی، بازرگانی و دادوستد میان سرزمین‌های مختلف قرن هفتم کاربرد دارد.*

۲- چه تفاوتی میان محتوای این متن و متن‌های نقل شده در فعالیت‌های ۱ و ۳ وجود دارد؟
این متن به موضوع بازرگانی و اقتصادی (وضعیت دادوستد، اقلام مورد خرید و فروش و فعالیت‌های اقتصادی) می‌پردازد. در حالی که متن فعالیت (۳) به موضوع‌های نظامی و اجتماعی اشاره دارد.

۳- به نظر شما بر اساس چه استدلالی می‌توان به این متن به عنوان یک شاهد و مدرک تاریخی استناد کرد؟
این متن اگرچه جزء متون ادبی محسوب می‌شود اما با مطالعه آن می‌توان به وضعیت سیاسی، اجتماعی و بازرگانی آن عصر پی برد. این متن ضمن بیان نام مراکز داد و ستد بازرگانی که با ایران ارتباط داشتند، اقلام مورد داد و ستد را نیز معرفی می‌کند.

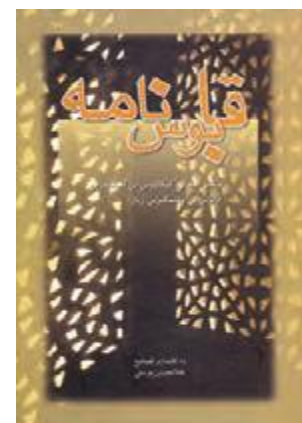
۴- برداشت آزاد شما از متن چیست؟ استدلال کنید.

سعدی در کتاب‌های بوستان و گلستان به خوبی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود را نقد کرده و اطلاعات مفیدی از وضعیت سیاسی، اجتماعی و اقتصادی زمان خود ارائه داده است.

(ث) سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها

کتاب‌های سیاست‌نامه‌ای حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری، مناسبات حکومت و مردم و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی ارائه می‌دهند. *سیاست‌نامه* خواجه نظام الملک توسی، وزیر مقتدر عصر سلجوقی، یکی از برجسته‌ترین این آثار است.

اندرزنامه‌ها بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند. از نمونه‌های مشهور اندرزنامه‌ها، می‌توان به **قابوس‌نامه**، نوشته‌ی عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری اشاره کرد.

فعالیت ۷: بررسی شواهد و مدارک (صفحه ۱۱ کتاب درسی)

متن زیر از کتاب سیاست‌نامه‌ی خواجه نظام الملک توسی است. بعد از مطالعه‌ی دقیق آن به سؤالات زیر پاسخ دهید.

“اندر تعظیم داشتن فرمان‌های عالی
نامه‌ها که از درگاه نویسند بسیارند و هرچه بسیار شد حرمتش برود. باید که تا مهمی نشود از مجلس عالی

چیزی ننویسند و چون نویسند باید که حشمتش چنان باشد که کس را زهره آن نباشد که آن را از دست بدهد تا فرمان را پیش نبرد. اگر معلوم گردد که کسی به فرمان به چشم حقارت نگریسته است و اندر قیام کردن به سمع و طاعت، کاهلی کرده است او را مالش بلیغ دهند، اگر چه از نزدیکان بُود ... " (سیاست‌نامه، ص ۱۰۱)

۱۱- اطلاعات مندرج در این متن برای بازشناسی کدام حوزه از تاریخ سلجوقیان مفید است؟ **تاریخ سیاسی، اداری و دیوانی حکومت.**

۱۲- از دیدگاه شما چرا باید سیاست‌نامه را یک منبع تاریخی بدانیم؟

زیرا حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم اند. این آثار اطلاعات سودمندی در خصوص چگونگی اداره کشور و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی ارائه می‌دهند.

(ج) سایر نوشته‌ها

منابع نوشتاری تاریخ به مواردی که ذکر شد محدود نمی‌شود.

انواع دیگری از تألیفات با نام **طبقات، انساب** و فرهنگ‌نامه‌های زندگی نامه‌ای نیز حاوی اطلاعات مفید تاریخی‌اند.

اسناد برجای مانده از دیوان‌های حکومتی سلسله‌ها نظیر فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و فرهنگی و منشآت (نامه‌ها) نیز از منابع و مراجع مهم تاریخی محسوب می‌شوند. متون تقویمی و گاه‌شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی، متون اخلاقی و سایر تألیفات علمی نیز می‌توانند به منظور تبیین اوضاع علمی دوره‌های تاریخی، مورد توجه و مطالعه مورخان قرار گیرند. نوشته‌های روی سکه‌ها نیز اطلاعات مفیدی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله‌های حکومتی و نام پادشاهان ارائه می‌دهند.

سکه شاه اسماعیل

نمونه‌ای از گونه‌های مختلف منابع مکتوب تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

کتاب‌های تاریخی

۱- تاریخ عمومی: اخبار الطوال، ابوحنیفه دینوری، درباره تاریخ ایران و جهان از حضرت آدم تا پایان خلافت معتصم در سال ۲۲۷ ق؛ تاریخ بلعمی، ترجمه و تلخیص تاریخ طبری به فارسی در عهد سامانیان؛ تاریخ گردیزی یا زین‌الخبار، در تاریخ عمومی از آغاز خلقت تا پایان پادشاهی مودود بن مسعود غزنوی در قرن ۶ ق؛ مُجمل‌التواریخ و القصص، از نویسنده ناشناس در تاریخ عالم و بخصوص ایران از زمان خلقت تا ۵۲۰ ق؛ تاریخ گزیده، تألیف حمدالله مستوفی درباره تاریخ عمومی جهان از آغاز آفرینش تا زمان تألیف آن در ۷۳۰ ق؛ جامع‌التواریخ، تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، درباره تاریخ پیامبران، تاریخ ایران باستان و دوران اسلامی و تاریخ اقوام و ملت‌های چینی و هندی به علاوه اسطوره‌ها، عقاید و فرهنگ قبایل ترک و مغول؛ روضة‌الصفاء فی سیرة الانبیاء والملوک، اثر میرخواند، از آغاز آفرینش تا دوران حکومت سلطان حسین بایقراء تیموری؛ حبیب‌السیر، تألیف خواندمیر، از پیشدادیان تا پایان زندگی شاه اسماعیل صفوی

۲- تاریخ‌های محلی: تاریخ بخارا، اثر ابوبکر نرشخی؛ تاریخ قم، تألیف حسن بن محمدقمی (۳۷۸ ق)؛ تاریخ بیهق، نوشته ابن فندق (۵۴۴ق)؛ تاریخ رویان، تألیف اولیاء الله آملی در قرن ۹ ق؛ تاریخ یزد، اثر جعفر بن محمد حسن یزدی در سده ۹ ق

۳- تاریخ‌های سلسله‌ای: التاجی فی اخبار الدولة الدیلمیه، از ابواسحاق صابی در تاریخ آل بویه؛ تاریخ آل سلجوق، نوشته عمادالدین کاتب در تاریخ سلجوقیان، تاریخ جهانگشا، تألیف عطاملک جوینی درباره مغولان؛ تاریخ عالم آرای عباسی، اثر اسکندربیک ترکمان درباره سلسله صفوی

۴- تک نگاری: ظفرنامه شامی، درباره زندگی و فتوحات تیمور گورکانی؛ فتوحات شاه‌ی، نوشته امینی هروی در موضوع تاریخ شاه اسماعیل صفوی

۵- تاریخ‌های منظوم: ظفرنامه حمدالله مستوفی، در تاریخ دوران اسلامی از زمان پیامبر تا قرن ۸ ق؛ شاه اسماعیل نامه قاسمی حسینی گنابادی درباره فتوحات شاه اسماعیل صفوی

سفرنامه‌ها

سفرنامه ابن بطوطه در قرن ۸ ق؛ سفرنامه مارکوپولو، تاجر ونیزی در سده ۱۳ م؛ سفرنامه شاردن فرانسوی و سفرنامه پیترو دلاواله ایتالیایی به ایران در دوره صفوی

نوشته‌های جغرافیایی

البلدان یعقوبی، قدیمی‌ترین متن جغرافیایی به زبان عربی؛ حدودالعالم من المشرق الى المغرب، از نویسندۀ ای ناشناس، کهن‌ترین متن جغرافیایی به زبان فارسی؛ المسالك و الممالك، استخری در قرن ۴ ق؛ صورة الارض ابن حوقل؛ احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، نوشته مقدسی در سده ۴ ق؛ معجم البلدان، یاقوت حموی در سده ۷ ق

ادبیات و متون ادبی

قصیده نامۀ اهل خراسان، اثر انوری، شاعر دورۀ سلجوقی؛ گلستان و بوستان سعدی، دیوان حافظ؛ دیوان لطیف عبید زاکانی، شاعر، نویسندۀ و طنزپرداز قرن ۸ ق

طبقات و انساب

طبقات الکبری، از ابن سعد واقدی؛ انساب الاشراف، تألیف بلاذری؛ عیون الانباء فی طبقات الاطباء، نوشته ابن ابی اُضیبعه

پرسش‌های نمونه (صفحه ۱۲ کتاب درسی)

۱- منظور از منابع غیرنوشتاری چیست؟ توضیح دهید.

این دسته از منابع شامل : ۱- مَحْوُطه‌ها و بناهای تاریخی: آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته از جمله مهم‌ترین شواهدی‌اند که به مورخان این امکان را می‌دهند تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته آگاهی یابند. مکان‌های تاریخی مثل غار خرا، کوه احد و یا دشت چالدران هر کدام به عنوان بستر وقوع یک رویداد تاریخی به شمار می‌روند. آثار و بناهای تاریخی مانند میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروان‌سراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساهای، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها و روستاها و شهرهای قدیمی از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهش درباره‌ی گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند ۲- ابزارها و وسایل دست ساخته انسان: انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی. ۳- آثار شفاهی: افسانه‌ها و اساطیر اقوام در دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، انواع مختلف ادبیات عامیانه،

اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی و تخیلی، گونه‌های متفاوت مثل‌ها، لطیفه‌ها و انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی.

۲- تفاوت‌ها و شباهت‌های تاریخ‌های عمومی و سلسله‌ای را بیان کنید .

تفاوت: ۱- موضوعات و مطالب تاریخ‌های عمومی تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و تا پایان دوره‌ی ساسانیان ختم می‌کردند ولی موضوعات و مطالب مربوط به یک سلسله خاص می‌باشد. ۲- مورخان تواریخ سلسله‌ای شاید به انگیزه پاداش گرفتن از شاهان، تاریخ سلسله آنان را تألیف می‌کردند ولی نویسندگان تواریخ عمومی این انگیزه را نداشتند ۳- مولفان تواریخ عمومی کتب خود را بیشتر به زبان عربی می‌نوشتند ولی مولفان تواریخ سلسله‌ای مطالب خود را به زبان فارسی نوشتند. ۴- تواریخ سلسله‌ای به سبب استفاده از مآخذ و اسناد رسمی و روایت رجال و اشخاص مطلع، متضمن اطلاعات مفید و معلوماتی هستند که در مآخذ عمومی‌تر، بدانها دسترسی ممکن نیست. شباهت: محتوای و موضوعات هر دو نوع منبع رویکردهای سیاسی و نظامی می‌باشد و توجهی به سایر موضوعات ندارند.

۳- چرا سفرنامه‌ها از منابع مهم تاریخ‌نگاری محسوب می‌شوند؟

سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می‌شوند. بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند از جمله ایران به‌صورت سفرنامه ارائه داده‌اند.

۴- متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می‌دهند؟

اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاهای، قلعه‌ها، برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند .

۵- به نظر شما کدام یک از انواع منابع معرفی شده تاریخی اهمیت بیشتری دارند؟ برای اثبات نظر خود استدلال کنید.

همه‌ی منابع تاریخی با توجه به موضوع و کاربرد آن‌ها دارای مطالب مهم و ارزنده‌ای هستند و هر کدام از آن‌ها با توجه به جایگاهش می‌تواند مورد استفاده‌ی محققان قرار گیرد. اما آن چه مهم‌تر است تواریخ عمومی می‌باشند که شامل کلیه‌ی مطالب متنوع و مفید برای عموم مردم هستند.

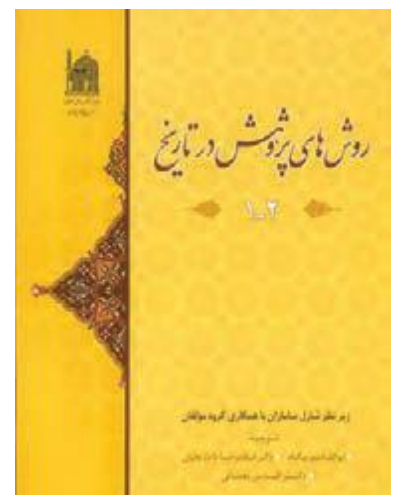
درس ۲: روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

مهم‌ترین هدف از طراحی و تنظیم این درس، آشنایی شما دانش آموزان با شیوه‌های سنجش اعتبار شواهد و مدارک تاریخی است. مهم‌ترین رسالت مورخان، تلاش برای فهم دقیق رویدادهای گذشته است. انتظار می‌رود پس از پایان این درس بتوانید با اصول مقدماتی روش‌های اعتبارسنجی منابع و اخبار تاریخی آشنا شوید و فعالیت‌های مربوط به آن را انجام دهید.

فعالیت ۱: فکر کنیم و پاسخ دهیم (صفحه ۱۳ کتاب درسی)

در درس اول آموختید که کارآگاه برای روشن شدن ابعاد جرم، نیازمند شواهد و مدارک است. به نظر شما آیا کارآگاه بعد از یافتن مدارک و اسناد، آنها را به یکباره تأیید می‌کند یا آنها را با دقت، آزمایش و بررسی می‌کند؟ مثلاً برخی از مدارک را به آزمایشگاه می‌فرستد، یا اثر انگشت را بررسی می‌کند و ده‌ها اقدام دیگر... به نظر شما این اقدامات تا چه میزان ضروری و مهم است؟ بحث کنید. **کارآگاه وظیفه دارد، تحقیقات خود را به‌طور کامل و دقیق انجام دهد تا در حق کسی ظلمی صورت نگیرد.**

در گذشته، مورخان برای تشخیص و تعیین اصالت اخبار و اسناد (شواهد و مدارک) یک رویداد تاریخی، روش‌ها و فنونی را به کار می‌گرفتند. برخی از این روش‌ها حتی تا به امروز نیز معتبرند. با ابداع روش‌های جدید علمی در سده‌های اخیر، مورخان نیز روش‌ها و ابزارهای جدیدی را برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی به خدمت گرفتند. در این درس، با توجه به اهمیت این بخش از کار مورخان، به برخی از این روش‌ها و معیارها می‌پردازیم.

فعالیت ۲: تأمل و تبیین کنیم (صفحه ۱۳ کتاب درسی)

فرض کنید خبری را در رسانه‌ای و یا از زبان برخی افراد می‌شنوید یا می‌خوانید. این خبر ممکن است یک مسئله اقتصادی، فرهنگی و یا موضوع دیگری باشد. آیا به محض شنیدن یا خواندن خبر، آن را می‌پذیرید و یا در پذیرفتن آن درنگ می‌کنید؟ در پذیرفتن آن درنگ نموده و تلاش می‌کنیم با گفت‌وگو با افراد آگاه یا مراجعه به منابع معتبر صحت آن را بررسی نماییم.

چه کارهایی برای تشخیص درستی و نادرستی این خبر انجام می‌دهید؟ آنها را فهرست کنید. **صحت یا سقم** اخبار زمانی مشخص می‌شود که از سوی منبعی رسمی و موثق تایید شود و این امر توسط رسانه‌های رسمی معلوم می‌شود. در صورت شنیدن یا خواندن خبر، باید به دنبال کشف منبع آن خبر باشید و تا آن را از منبعی قابل اعتماد دریافت نکرده‌اید نسبت به انتشار آن اقدام نکرده و یا ذهن خود را با آن مطلب درگیر نکنید. قرآن نیز می‌فرماید: یا ایها الذین امنوا إن جاءکم فاسق بنیا فتبینوا أن تصیبوا قوما بجهالة فتصبحوا علی ما فعلتم نادمین؛ (سوره مبارکه حجرات، آیه ۶)؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید؛ اگر فاسقی برای شما خبری آورد، تحقیق کنید تا مبدا ندانسته به گروهی بی‌گناه حمله کنید و بعد که اطلاع پیدا کردید از کار خود پشیمان شوید. **معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی**

مورخان وقتی با گزارش تاریخی روبه‌رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند. نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبارسنجی و بررسی اصالت خبر است، در دو مرحله انجام می‌شود:

الف) سنجش اعتبار و نقد راوی

در این مرحله، پژوهشگران و مورخان، موضوعاتی نظیر ویژگی‌های هویتی روایت‌کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را بررسی می‌کنند. همچنین پژوهشگران سعی می‌کنند که علائق و انگیزه‌های راوی را در بیان خبر، بررسی و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف کنند.

یکی از کارهای مورخان در نقد روایت‌کننده، تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر است تا معلوم شود، روایت‌کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. ارزش و اعتبار خبری که راوی آن، خود، به‌طور مستقیم شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که روایت‌کننده آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است.

در گذشته، مورخانی مانند مسعودی، برای بررسی درستی و یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش‌های تاریخی به مسافرت می‌رفتند و مکان رویدادها را از نزدیک بررسی می‌کردند.

فعالیت: بررسی شواهد و مدارک (صفحه ۱۴ کتاب درسی)

این متن از کتاب مروج الذهب و معادن الجوهر اثر علی بن حسین مسعودی، مورخ بزرگ قرن چهارم است. آن را بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

“خاطر ما به سفر و بادیه پیمایی، به دریا و خشکی مشغول بود که بدایع ملل را به مشاهده دریابیم و ویژگی‌های سرزمین را از طریق مشاهده و رؤیت توانستیم ببینیم. چنان که دیار سند و زنگ و ... چین و ... را در نور دیدیم و شرق و غرب را پیمودیم. گاهی به اقصای خراسان و زمانی در قلب ارمنستان و آذربایجان و اژان و ... بودیم. روزگاری به عراق و زمانی به شام بودیم که سیر من در آفاق و سرزمین‌ها چون سیر خورشید در مراحل اشراق بود.”

در جای دیگر می‌نویسد: "و آن که در وطن خویش بماند و به اطلاعاتی که از سرزمین خود گرفته قناعت کند با کسی که عمر خود را به جهانگردی و سفر گذرانیده و دقایق و نفایس اخبار را از دست اول گرفته، برابر نتواند بود" (مروج الذهب، ج ۱، ص ۲-۴)

۱- با تأمل در متن بگویید به نظر شما مشاهده مستقیم سرزمین‌ها و دریافت اخبار از سرچشمه‌های اصلی آن، در تاری نگاری چه اهمیتی دارد؟

مشاهده مستقیم باعث می‌شود مورخ بستر جغرافیایی رویدادهای تاریخی موردنظر را به خوبی درک کند. ارزش و اعتبار اخباری که بر پایه مشاهده مستقیم روایت‌کننده به دست آمده از سایر اخبار بیشتر است. این مسئله به قدری مهم است که برخی از مورخان به منظور دسترسی به حقیقت خبر رنج مسافرت را به تن خریده و سفرهای دور و درازی را انجام داده‌اند؛ مانند هرودت و مسعودی.

۲- درباره مضمون بند دوم باهم گفت‌وگو کنید و دلایل خود را در تأیید یا رد نظر نویسنده متن بیان نمایید. در تأیید نظر نویسنده باید گفت قطعاً افرادی که برای ثبت وقایع و رویدادها به سفرهای دور و دراز دست زده‌اند و آنچه را که خود به چشم دیده و یا شنیده‌اند، ضبط کرده‌اند نسبت به کسانی که تنها به اطلاعات رسیده به آنها بسنده کرده‌اند، اطلاعات دقیق‌تر و قابل اعتمادتری ارائه می‌دهند. ب) سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی
۱- مطابقت با عقل

یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی، بررسی مطابقت و یا عدم مطابقت آن با عقل است. در گذشته نیز بسیاری از مورخان به این اصل اعتقاد داشتند و برای سنجش اخبار از معیار عقل بهره می‌بردند. برای مثال، یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی و ابن اسفندیار، عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را، دلیلی بر بطلان و نادرستی آن می‌دانستند.

فعالیت ۴: بررسی شواهد و مدارک (صفحه ۱۵ کتاب درسی)

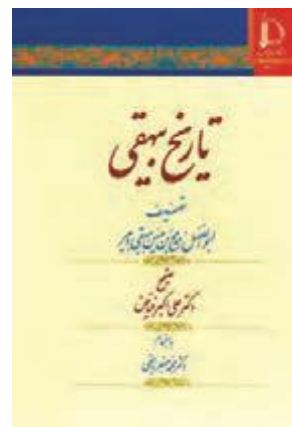
متن زیر از تاریخ بیهقی است. آن را بخوانید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

"و اخبار گذشته را در دو قسم گویند که آن را سه دیگر شناسند: یا از کسی بپاید شنید و یا از کتابی بپاید خواند و شرط آن است که گوینده باید که ثقه و راستگوی باشد و نیز "خرد" گواهی دهد که آن خبر درست است ... و کتاب همچنان است که هر چه خوانده‌آید از اخبار که خرد آن را رد نکند شنونده آن را باور دارد و خردمندان آن

را بشنوند و فراستانند ... و آن کسان که سخن راست خواهند تا باور دارند ایشان را از دانایان شمرند و سخت اندک است عدد ایشان، و ایشان نیکو فراستانند و سخن زشت را بیندازند ... " (بیهقی، تاریخ بیهقی، ص ۶۳۷-۶۳۸).

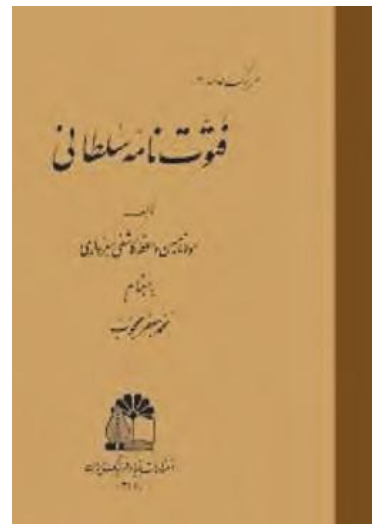
۱- به نظر شما از نظر بیهقی، عقل چه نقشی در تشخیص اصالت و اعتبار یک خبر دارد؟ از نظر بیهقی شرط درستی یک خبر آن است که عقل بر صحت آن گواهی دهد.

۲- بیهقی درباره نقش خردمندان در تأیید و رد اخبار چه دیدگاهی دارد؟ او معتقد است که از شروط صحت و قبولی خبر آن است که توسط خردمندان و دانایان (صاحبان خرد) تأیید شود، درست و در غیر این صورت نادرست است.

۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد

مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتاب‌های تاریخی و یا نوشته‌های دیگر مانند نسب نامه‌ها، سفرنامه‌ها، دیوان‌های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه‌ها، سیاست نامه‌ها و امثال آن، روشی سودمند برای تعیین اعتبار اخبار و اسناد است.

۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی

در سال‌های اخیر دانش باستان‌شناسی با بهره‌گیری از ابزارها و روش‌های مدرن، پیشرفت زیادی کرده است و نتایج تحقیقات آن علم، معیاری مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی محسوب می‌شود. نتایج تحقیقات علمی باستان‌شناسان روی محوطه‌ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی، به مورخان کمک می‌کند که اخبار و مندرجات کتاب‌های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.

بقایای شیر

قلعه شه‌میرزاد - استان سمنان

۴- سنجش گزارش‌ها براساس زمان و مکان

زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اند. خبر و روایتی که فاقد زمان و مکان دقیق و مشخص باشد از اصالت و اعتبار کافی برخوردار نیست.

۵- اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی

امروزه پیشرفت علوم تجربی، به ویژه علومی مانند شیمی، زیست شناسی، فیزیک و پزشکی و ابداع روش‌ها و ابزارهای مدرن، نقش بسزایی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی ایفا می‌کنند. همخوانی یا ناهمخوانی یافته‌های این دانش‌ها با داده‌های تاریخی روش مفیدی برای تعیین اصالت و اعتبار گزارش‌های تاریخی است و اعتبار آنها را مورد تردید قرار می‌دهد.

۶- اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی

پژوهش‌ها و داده‌های سایر علوم، نظیر جامعه‌شناسی، اقتصاد، جامعه‌شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، اسطوره‌شناسی، زبان‌شناسی، خط‌شناسی، نسخه‌شناسی، نشانه‌شناسی، مردم‌شناسی و برخی رشته‌های دیگر، دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می‌دهند. این اطلاعات مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می‌دهند. امروزه بهره‌برداری از دستاوردهای مطالعات بین رشته‌ای در جهان، رو به افزایش است.

فعالیت ۵: بحث و گفت‌وگو (صفحه ۱۷ کتاب درسی)

۱- به نظر شما کدام یک از معیارها و ملاک‌های سنجش اخبار و اسناد تاریخی، کارایی بیشتری دارد؟ چه دلیلی برای اثبات سخن خود دارید؟

همه این معیارها و ملاک‌ها در سنجش اخبار و اسناد تاریخی دارای اهمیت و کاربرد است. در گذشته بیشتر

مطابقت با عقل در تأیید یا رد یک خبر موردنظر بود در حالی که امروزه با ابداع روش‌های جدید علمی مورخان از روش‌ها و ابزارهای جدیدی برای تشخیص و تعیین اصالت و اعتبار اخبار و منابع تاریخی استفاده می‌کنند. یکی از این روش‌های پرکاربرد مطابقت اخبار و منابع تاریخی با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی است.

۲- مهم‌ترین نتایج اعتبارسنجی منابع تاریخی چیست؟ بحث و استدلال کنید .

دستیابی به منابع و اخباری است که از اصالت کافی برخوردار بوده و می‌توان در نگارش متون تاریخی با اطمینان به آنها استناد کرد، شناسایی اغراض نویسندگان و راویان اخبار، روشن شدن زوایای تاریک و مبهم مربوط به تاریخ گذشتگان و...

انواع روش‌های تاریخ‌نگاری

مورخان تاکنون تقسیم‌بندی‌های مختلفی از روش‌های تاریخ‌نگاری ارائه کرده‌اند. در اینجا یکی از این تقسیم‌بندی‌های رایج در گذشته بررسی می‌شود.

۱- تاریخ‌نگاری روایی

مورخ در تاریخ‌نگاری روایی، روایت‌های مختلف و متعدد دربارهٔ موضوع واحد را با آوردن اسناد، ذکر می‌کند. مهم‌ترین ویژگی این نوع تاریخ‌نگاری در این بود که تاریخ‌نگاران، بدون هیچ‌گونه دخل و تصرفی در روایت‌ها، عیناً آنها را ذکر می‌کردند. تاریخ‌نگاری روایی در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیرهٔ پیامبر و صحابهٔ ایشان به کار گرفته می‌شد، ولی بعد از آن برای ثبت وقایع دوران‌های بعدی نیز استفاده شد. از مشهورترین چهره‌های تاریخ‌نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور، محمدبن جریر طبری است. او برای تألیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع‌آوری کرد و در این راه رنج فراوانی برد. او سعی داشت تعیین درستی یا نادرستی مطالب را به خواننده واگذار کند. شاید یکی از معایب این سبک تاریخ‌نگاری این باشد که نویسندگان، هیچ نقد و نظری دربارهٔ درستی و نادرستی خبر ارائه نمی‌دهند. اما برخی آن را امتیازی بزرگ می‌دانند؛ زیرا مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون دربارهٔ یک موضوع روبه‌رو می‌شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی، دربارهٔ اصل خبر قضاوت می‌کنند.

۲- تاریخ‌نگاری ترکیبی

مورخ در این روش به جای ذکر همهٔ روایات دربارهٔ یک موضوع، با مطالعه و مطابقت دادن همهٔ روایت‌ها، یک گزارش از مجموع آنها تنظیم می‌کند. مورخ در این روش ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند. این نوع تاریخ‌نویسی از اواخر قرن سوم هجری متداول شد. از مشهورترین

چهره‌های این سبک از تاریخ‌نویسی می‌توان به بلاذری (قرن سوم هجری) صاحب کتاب فتوح البلدان و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق) نویسندۀ کتاب اخبار الطوال اشاره کرد.

۳- تاریخ‌نگاری تحلیلی

مورخ در این روش، با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آنها، علل، آثار و پیامدهای آن واقعه را تحلیل و تفسیر می‌کند. از برجسته‌ترین آثاری که به این شیوه تألیف شده است، می‌توان به کتاب تجارب الامم ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ ق)، تاریخ بیهقی و مروج الذهب مسعودی اشاره کرد.

فعالیت ۶ (صفحه ۱۸ کتاب درسی)

۱- سه گروه تقسیم شوید و هر یک در مورد یکی از روش‌های تاریخ‌نگاری بحث و بررسی کنید؛ مثلاً کسانی که در گروه تاریخ‌نگاری روایی هستند درباره امتیازات این روش دلایلی را فهرست کنند.

امتیازات تاریخ‌نگاری روایی: دسترسی به روایت‌های مختلف و متعدد درباره یک موضوع - عدم دخل و تصرف مورخ در روایت‌ها - بی طرفی مورخ در نگارش و ثبت و ضبط روایت‌ها - وجود اطلاعات کافی درباره یک موضوع برای قضاوت در مورد آن.

امتیازات تاریخ‌نگاری ترکیبی: ارائه یک گزارش واحد به جای حجم انبوه گزارش‌ها

امتیازات تاریخ‌نگاری تحلیلی: بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت‌های مربوط به یک رویداد و نقد آنها - تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای وقایع.

۲- شما با مطالعه این سه روش تاریخ‌نگاری، کدام یک را ترجیح می‌دهید؟ درباره دیدگاه و نظر خود چه استدلالی دارید؟

بسته به موضوع و هدف پژوهش، از روش‌های تاریخ‌نگاری مختلف می‌توان استفاده کرد و هر کدام در جایگاه خود دارای اهمیت و ارزش هستند. اما چون تاریخ‌نگاری تحلیلی تکامل یافته‌تر از روش‌های روایی و ترکیبی است و مورخ فقط به ذکر رویدادها نمی‌پردازد، بلکه با بررسی موشکافانه آنها به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه می‌پردازد، نسبت به دو روش دیگر ارجحیت دارد.

مورخان در دوران اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به دو روش سال‌شماری و موضوعی تنظیم و ارائه می‌کردند. در روش سال‌شماری، حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱